

Bruno Brunel fotója

FARKAS JENŐ: XIII+I PÁRBESZÉD A MAGYAR-ROMÁN KAPCSOLATOKRÓL, 2003

"Beszélsz tehát, gondolkodom" – mondja Alain Finkielkraut francia filozófus *A hálátlanság* című kötet előszavában. Abból a feltevésből indul ki, hogy párbeszéd nélkül nincs gondolkodás sem. A párbeszéd ugyanis feltételezi a másik jelenlétét és reakcióit, pontosan rögzíti a születő gondolatot, a beszélő hangulatát és mondatainak ízeit, ezzel életszerűbbé, elevenebbé és élvezhetőbbé válik a mondanivaló is. A kötetünkben szereplő párbeszéddek is ebben a szellemben jöttek létre, és olyan kényes témákról szólnak, mint a kelet-európai történelem, a trianoni trauma, magyar-román történelmi viták, Erdély és a transzilvanizmus kérdése, továbbá a párizsi emigráció és irodalma, a magyar-román kapcsolatok az emigrációban, illetve a magyar-román kapcsolatok története és távlatai, vagy a rendszerváltozás utáni demokrácia kialakulása. A leggyakrabban visszatérő téma az 1956-os magyar szabadságharc, amely éppúgy mérföldkő a magyarság, mint a külföldi értelmiség számára. Nicolae Balotă és Al. Zub révén képet kapunk a hírhedt román börtönvilágról is, ahol a kötetben szereplő írók közül többen (Nicolae Balotă, Ștefan Aug. Doinaș, Ion Negoitescu és Alexandru Zub) megfordultak.

A kötetben Nicolae Balotă, Ștefan Aug. Doinaș, Catherine Durandin, Fejtő Ferenc, Alain Finkielkraut, François Furet, Nagy Pál, Ion Negoitescu, Pomogáts Béla, Cornel Regman, Romsics Ignác, Szász Zoltán, Dumitru Țepeneag és Alexandru Zub szól munkásságáról, sorsának vargabetűiről, és nem utolsó sorban a magyarokról és a románokról. Négyen (Negoitescu, Furet, Doinaș, Regman) már nincsenek az élők sorában. Kötetünk egyben tisztelgés is emlékük előtt.

Részletek a kötetből

Szabadságunk és korlátaink

Romsics Ignác a köztes-európai sorsról

Farkas Jenő: – *A nevezetes Bethlen-monográfiát követően, amely a magyar történetírás hagyományait folytatja, miért tért át az 1900–1920-as évek, a béketárgyalások, egyszóval Trianon tanulmányozására?*

Romsics Ignác: – A Bethlennel kapcsolatos kutakodás egyik tanulsága az volt, hogy a Magyarország sorsát érintő döntéseket számos esetben nem Budapesten hozzák – vagy csak a látszat az, hogy Budapesten hozzák –, hanem azoknak a nagyhatalmaknak a fővárosaiban, amelyek a térség és benne Magyarország iránt érdeklődést mutatnak. Néha Párizsban, néha Berlinben, máskor Moszkvában vagy éppen Washingtonban. Ezért arra az elhatározásra jutottam

már a Bethlen-könyv anyaggyűjtése során, hogy a következő munkámban megpróbálok szakítani a kizárólagosan magyar nézőponttal, és nem úgy és nem aszerint fogok közelíteni Magyarországhoz, ahogy a mindenkor magyar elit Budapesten elképzelte a dolgokat, hanem aszerint, ahogy rólunk gondolkodtak azok a hatalmak, melyek végül a döntéseket hozták. Bethlen-kutatásaim megértettem azt, hogy milyen korlátoltak a lehetőségei egy ilyen helyzetben levő ekkora országnak, mint amilyen Magyarország.

– *A második világháború után három évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy Ormos Mária megírja a Padovától Trianonig című könyvét, majd a nyolcvanas évek végén egymás után szinte megszámlálhatatlan tanulmány és könyv jelent meg erről a témáról. Legtöbbje a két világháború között kialakult álláspontokat tükrözi: az egyik az Apponyi-féle, a másik tágabb, nemzetközi összefüggésekre épülő álláspont.*

– Nekem az a benyomásom, hogy sokáig tulajdonképpen egyedül Ormos könyve volt az, amely komoly levéltári kutatásokra támaszkodva elemezte ezt a kérdést. Arday Lajosé, amely más oldalról közelít ugyanehhez a problémához, csak 1990-ben jelenhetett meg. Fontosak más kiadványok is. Ilyen a *Sorsdöntések*, amelyben a történészek által korábban is ismert dokumentumokat tárták a nagyközönség elé, vagy Galántai József – a szakirodalom és a publikált források felhasználásával készült – Trianon-könyvei. A témával kapcsolatos kiadványok tetemes része azonban semmi újat sem adott, csupán a konjunkturális helyzetet kihasználva a két világháború közötti időszakból jól ismert érveket és megközelítési módokat elevenítette fel. Néha sajnós – és ezt nem szabad elhallgatni – sanda szándékoktól sem mentesen.

– *Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy Ormos Mária könyve után, az Ön tanulmánykötete az, amely ismét kiterjedt levéltári anyagra támaszkodik.*

– Egyike az ilyen könyveknek. Ormoshoz és példának okáért Arday Lajoshoz hasonlóan, aki az 1918-19-es releváns brit forrásokat tárta fel, én is arra törekedtem, hogy a meglévő irodalom és a kiadott források mellett kiadatlan, és addig ismeretlen levéltári dokumentumoknak a feltárásával és felhasználásával írjak erről a témáról. Az említett szerzőktől eltérően azonban, akik egy nagyon fontos, de rövid időszak francia, illetve brit anyagait tárták fel és elemezték, én megpróbáltam legalább félévszázad történéseit áttekinteni, a XX. század elejétől a második világháború utáni időszakig. Másrészt nemcsak francia és brit, hanem amerikai, német és olasz primer forrásokat is felhasználtam. Ebből következően a kötet látóköre sokkal nagyobb, de ugyanakkor nyilvánvalóan felületesebb is. Fél évszázadról sohasem lehet olyan részletesen és minuciózusan írni, mint két-három évről. A céloom ezzel az volt, hogy Trianont és a Trianonnal összefüggő kérdéseket a magam és az olvasók számára egyaránt egy olyan kontextusba és perspektívába helyezzem, amiből érthetővé válik, mi történt Trianonban, 1920-ban és Párizsban, 1947-ben. Tehát ne úgy közelítsünk ezekhez a „sorsdöntésekhez”, hogy valami megmagyarázhatatlan csapások sorozata ért bennünket, hanem úgy, hogy megpróbáljuk racionálisan felfogni, megérteni, és egyben föl is dolgozni ezeket a döntéseket.

– *1929-ben, Párizsban megjelent egy könyv franciául (Magyarország és a civilizáció*), melyben André Maurois a nagy nemzetekről és kis nemzetekről beszél. Úgy véli, mivel a magyarok német-osztrák hatás alatt álltak, talán a franciákat – sem a kultúrájukat, sem a történelmüket – nem tekintették követendő példának. Eszerint a magyarok talán félreértették az európai politikai modellek jelentőségét, hiszen csak egyetleneket választottak maguknak. Ime ez a félreértés súlyos veszélyek forrása lehet – mondja a francia író. Lehet ezt Trianon egyfajta magyarázatának tekinteni?*

* La Hongrie et la civilisation. Lettres, Arts, Sciences, 1–2. k., La renaissance du livre, Párizs, 1929

– Nem, én azt hiszem, hogy ez a Maurois-idézet nagyon sajátosan jelenít meg egy olyan előítéletes gondolkodást, amely a francia szellemi életre talán még ma is jellemző. Ha valaki ismeri a magyar kultúrát, akkor ilyet nem gondolhat. Kétségtelen, hogy Szekfű Gyula és mások azt állították, hogy Magyarország helye a „keresztény-germán kultúrkörben” van, s ez igaz volt, és ma is igaz annyiban, hogy bizonyos geopolitikailag determinált adottságainkon nem tudunk változtatni. S azok, akik többek között Franciaország támogatásában bízva mégis akartak, például Rákóczi, Kossuth Lajos vagy Károlyi Mihály, általában kudarcot vallottak. Én tehát nem hiszem, hogy a magyar külpolitikai gondolkodásból hiányzott volna annak tudomásulvétele, hogy Németország után is van Európa, ám adottságainkból, a helyzetünkből következően mindig úgy alakult, hogy Franciaországgal általában szembekerültünk. Ha pedig nem, akkor magunkra hagytunk. Ennek ellenére sem állítható azonban, hogy a magyar kultúrában, a magyar szellemi életben, egyoldalú és kizárólagos német befolyások érvényesültek volna. Valójában ennek épp az ellenkezője igaz. Vagyis az, hogy a geopolitikai meghatározottságok ellenére a magyar szellemi életben, a magyar kultúrában folyamatosan kimutatható bizonyos franciaimádat. Kulturális értelemben Párizs a XX. században is fontosabb volt a magyarság számára, mint München vagy Berlin. A magyar szellem óriásai többnyire mindig Párizsra „vetették vigyázó szemüket”, s eszmékért és orientációért – Adytól Szabó Dezsőn át Németh Lászlóig és Radnótiig és Illyés Gyuláig – mindig oda zarándokoltak. A probléma általában abból adódott, hogy így vagy úgy valamennyiüknek be kellett látni, hogy szerelmük egyoldalú, viszonzatlan, illetve a politika síkjára nem vihető át. Kétségtelenül ennek a viszonzatlanságnak is megvolt a maga oka. Teljes mértékben érthető, hogy a francia biztonsági érdekek szempontjából egy Lengyelországnak a németek és oroszok között, vagy Romániának a Török, az Orosz Birodalom és a Monarchia közötti pozícióban, vagy akár még egy Csehországnak is Németország hátában, sokkal nagyobb volt az értéke, mint a „keresztény-germán kultúrkörbe tartozó” magyaroknak, akik először az osztrákokkal fogtak össze, aztán a Harmadik Birodalom járszalagjára kerültek. Az tehát, hogy francia részről vannak olyan interpretációk rólunk, mint amelyet Ön említett, érthető, csak éppen nem igaz. Ugyanolyan méltánytalan, mintha mi a franciákat okolnánk minden bajunkért.

– *Van-e németellenes szándék a magyar írók, a magyar elit gondolkodásában, amikor Párizshoz közelednek?*

– Kifejezetten németellenes szándékról talán nem beszélhetünk, de egy egészséges önvédelmi reflexről feltétlenül. Könnyen ki lehetett számítani, hogy például a két háború között német támogatással a gazdasági válságból ki lehet majd lábolni, sőt, német támogatással revíziós eredményeket is el lehet érni, de előre lehetett tudni azt, hogy ennek ára lesz, s hogy Németország végeredményben kontinentális hegemoniára törekszik. Racionális elméknek ezért föl kellett tenni azt a kérdést, hogy hol lesz Magyarország helye a németek által dominált Európában. Azt hiszem, hogy csak kellő külpolitikai horizont nélküli és elvakult emberek gondolhatták azt – sajnos voltak ilyenek –, hogy itt majd egyenrangú felek együttműködéséről, valamiféle magyar-német tengelyről lehet szó. Ez nyilvánvalóan irreális feltételezés volt. Ráadásul olyan, amely nemcsak a német birodalom szándékait értette félre, hanem Magyarország jelentőségét, valódi lehetőségeit is.

– *Könyvében külön tanulmányban foglalkozik Trianonnal, mint magyar traumával. Hogyan értelmezi a trauma fogalmat?*

– Nagy pozitívum, hogy Trianonról ma lehet írni, lehet beszélni, készültek és készülnek róla könyvek. Hosszú időn át ez másként volt. De egy olyan monográfia vagy komoly szociológiai felmérés, amely a Trianon-szindróma minden ágát-bogát bemutatná, tehát az okait is, hogy miért volt Trianon, majd miért ismétlődött meg, azután hogyan reagált erre a magyar szellemi élet, s ez a probléma hogyan tokosodott be gondolkodásunkba, és mi a mai állapota, vagy vannak-e megoldási lehetőségek – nos, én ilyen könyvet nem ismerek. A hiányát viszont napról napra érzem.

– *A könyve két részből áll. Az első hatalmas levéltári anyag alapján több – francia, brit, olasz, román, magyar, amerikai és német – szempontból járja körül a trianoni problémát, az azt megelőző, illetve követő időszakot, egészen 1947–48-ig. Számomra rendkívül érdekes, hogy a könyv második része igényes publicisztikában mondja el közzérhetően, amit a történész oknyomozó kutatása feltárt. Nálunk a szakma mintha idegenkedne a publicisztikától. Hogyan fér meg egymással a történész és a publicista?*

– Számomra a kettő összetartozik, és ez eléggé természetes. Ez sem volt azonban mindig így. 1990 előtt eszembe sem jutott volna a jelenről írni, sőt még a közelmúltról sem. A rendszerváltásig számomra 1945–47 volt az a korszakhatár, ameddig elmerészkedtem. Az azt követő időszakról azt gondoltam, hogy ott olyan korlátokba ütközhetek, olyan tabuk vannak, amelyek a szellemi függetlenségemet sértik. Ez a veszély kilencvennel megszűnt. A történelemből megismert trendeknek a meghosszabbítása napjainkig vagy akár a jövőbe minden kockázat nélküli intellektuális játékká vált, amelyért legfeljebb egyik vagy másik párt haragudhat meg, de egzisztenciális kockázattal nem jár. Ennyit azonban egy értelmiséginek vállalnia kell, hacsak nem zsoldos, aki véleményét az éppen nyertes párt álláspontjától teszi függővé. De volt egy másik oka is annak, hogy ezeket az írásaimat elkészítettem. Ez pedig az, hogy 1993-tól majdnem három évet Amerikában tanítottam, ahol az egyetem és a diákok elvárása egészen más, mint egy magyar egyetemé vagy a magyar egyetemisták többségéé.

– *Ez mit jelent?*

– Azt, hogy egy amerikai egyetemen elképzelhetetlen, ami a magyar közép- és felsőfokú oktatásra az 1990-es évek elején jellemző volt, hogy tudniillik a történelemoktatás megállt 1956-nál, sőt itt-ott már 1947-nél. Ez indokolt lehetett volna 1990-ig, de utána semmiképpen sem. Ezért én ezt a „szabályt” itthon sem tartottam be, hanem a szükségletekhez képest elvezettem a szálakat egészen 1990-ig. Amerikában pedig ha nem akartam volna, akkor is rákényszerítettek volna a jelen és a jövő problémáival való szembenézésre. Ott ugyanis a történelem nem önmagában érdekes, hanem azért, mert belenyúlik a jelenbe, és a jövő felé mutat. A diákok jó része azért foglalkozott XIX–XX. századi magyar történelemmel, mert a mai Magyarország érdekelte és a mai Magyarországot akarta megérteni.

– *Ez logikus is.*

– Számukra mindenképpen. Ott tehát nem tehettem meg, hogy megálljak 1956-nál, ez elképzelhetetlen lett volna, sőt, a legérdekesebb az volt, hogy mikor eljutottunk napjainkig, azon kezdtek gondolkozni, ebből mi következik a jövőre nézve. Ugyanez a jelenre és jövőre orientáltság jellemezte azokat a diákjaimat is, akik a kelet-európai kurzusomra jártak. Az első évben ugyanis XIX. és XX. századi kelet-európai történelmet is tanítottam – az etnikai problémákra, nemzeti-nemzetiségi konfliktusokra koncentrálna. A kötet publicisztikai írásai részben legalábbis ennek a kurzusnak a „melléktermékei”, ahogy egyébként az irodalmi áttekintésem, szemlém is, amely a BUKSZ-ban jelent meg a rendszerváltozás angolszász irodalmáról. Összefoglalva tehát azt mondhatom, hogy a rendszerváltás lehetővé, amerikai munkám pedig elkerülhetetlenné tette, hogy kilépjek a szűk értelemben vett történész-céh keretei közül. Ebben a munkában én örömet leltem, s nem bánom, ha néhány olvasóm vagy itthoni kollégám, esetleg fejt csóválva csodálkozásának vagy rosszallásának ad hangot.

– *Az Egyesült Államokból nézve más-e a magyar történelem?*

– Hát persze. Ott nem lehet a magyar történelmet úgy felparcellázni, és úgy előadni, ahogy Magyarországon – talán természetesen – csinálják, sőt, én is csinálom. Hiszen nekünk

magyaroknak, diáknak és tanárnak egyaránt, a fő kollégium a magyar múlt, a magyar történelem. Az amerikaiaknak azonban nem. Amerikában általában régiószakértőket képeznek, s régióknak ott Kelet-, illetve Kelet-Közép-Európa számít. A magyar történelemnek vagy magyar kultúrának az ismerete csak egy kiegészítő színfolt, egy többletismeret. Ezen azonban nem szabad nagyon megdöbbenünk. Mi ugyanis semmivel sem tudunk többet az indiánok kultúrájáról vagy a különböző sokmillió ázsiai népeknek a múltjáról annál, mint amennyit az amerikaiak tudnak rólunk, magyarokról.

– *Ott egy egyetemi hallgató, például, ha magyar történelemről van szó, feltesz-e ilyen kérdéseket, hogy milyen a román-magyar viszony, milyen a cseh-magyar, magyar-szlovák, magyar-szerb vagy magyar-horvát viszony? Könyvében többször beszél „Köztes-Európáról”. Azt hiszem, hogy tengerentúlról nézve ez a Köztes-Európa az érdekes, a háború utáni, illetve az 1990 utáni időszakban.*

– Ez pontosan így van, és éppen ezért kísérleteztem én is azzal, hogy a magyar történeti kurzusom mellett egy kelet-európaikat is tartsak. A jövő évben, amikor ismét Bloomingtonban leszek, ugyanezt fogom tenni. Persze, a magyar vendégtanár feladata elsősorban mégiscsak a magyar történelem, a magyar civilizáció tanítása. Kétségtelen viszont, hogy ezt célszerű beállítani, beilleszteni egy nagyobb keretbe.

– *Mit jelent a „Köztes-Európa”? Mit jelent Ön számára és mit jelent az amerikaiaknak?*

– Ez elég bonyolult kérdés, amiről éppen most írok egy tanulmányt. Az amerikai szóhasználat ebben a rendszerváltásig sem volt következetes, azóta pedig egyenesen kaotikus. Mellesleg szólva a magyar terminológia ugyanilyen bizonytalan és következtelen. A rendszerváltásig az Egyesült Államokban általában azt használták, hogy *Russian and East European Program* vagy *Institute*, tehát orosz és kelet-európai intézetek és történelem. Vagyis megkülönböztették, elválasztották tehát Oroszországot, illetve a Szovjetuniót a tőle nyugatra fekvő országoktól, az úgynevezett szovjet blokktól. Kelet-Európa tehát a szovjet blokkal volt azonos. Emellett, illetve ezzel szemben azonban emigráns közép-európai vagy kelet-közép-európai történészek, mindenekelőtt Oscar Halecki tevékenységének köszönhetően elterjedt az a fogalom is, hogy *East Central Europe*, azaz Kelet-Közép-Európa. Ebbe azonban az amerikaiak - sokan használták, sok neves történész a 70-es, 80-as években – a Baltikumtól az Égei-tengerig mindent beleértettek, tehát Görögországot, a Baltikumot, a Visztula-medencét, a Duna-medencét, a németek és oroszok közötti régiót teljes egészében. Mindez Halecki koncepciójára vezethető vissza, aki a lengyel gondolkodásra annyira jellemzően a régi litván-lengyel államközösség határaiból indult ki. Ezzel szép teóriát dolgoztak ki, csak az a bökkenő – és ezt mi itt pontosan tudjuk és érezzük –, hogy az így felfogott East Central Europe nem homogén régiót foglal magában, hanem egymástól kulturálisan, civilizatórikusan nagyon különböző alrégiókból áll. Ezért én - elfogadva másoknak, Bibónak és Szűcs Jenőnek az érvelését – e nagy térség északi és középső felére, mondjuk a Visztula és a Duna medencéjére a Kelet-Közép-Európa-fogalmat használom, de ebbe a Baltikumot is beleérttem, míg a nyugati kereszténység és az ortodoxia törésvonalától délkeletre eső alrégiót Délkelet-Európának vagy Balkánnak hívom. Kétségtelen viszont, hogy éppen a XIX–XX. századi nacionalizmusokkal, a nemzetállamok kialakulásával foglalkozva újra és újra szembekerülünk azzal a problémával, hogy a két alrégió nemigen választható el egymástól. Ha az egyikben valami mozdult, akkor ez a másikban is súlyos következményekkel járt. S ez teljesen érthető is, hiszen a legtöbb népcsoport egyszerre két vagy három birodalomhoz is kapcsolódott. A románok, ugye, benne voltak Erdély révén a Monarchiában, Besszarábia révén az Orosz Birodalomban, s a két fejedelemség révén a Török Birodalomban. Az északi régióban a lengyelek ugyanígy fel voltak osztva a Monarchia, a Porosz Királyság és a cári birodalom között. Egyrészt a nemzetállamok kialakulása szempontjából, másrészt biztonsági és geopolitikai szempontból Délkelet-Európa és Kelet-Közép-Európa tehát mégis egymás mellé rendelhető, sőt rendelendő, s én erre a kettőre szoktam

használni azt a Köztes-Európa fogalmat, ami először a német nyelvben jelent meg a XX. század elején, majd később más nyelvek, illetve nem német szakemberek is átvették. *Zwischeneuropa*, angolul *Lands Between*, franciául *l'Entre-Europe*. Úgyhogy Köztes-Európa számomra Délkelet-Európát jelenti, amely alapvetően ortodox és történetileg Török Birodalom, továbbá Kelet-Közép-Európát, amely nyugati keresztény, s részben Habsburg Monarchia, részben Oroszország nyugati peremvidéke.

– *Nem véletlen, hogy a kötet első tanulmánya egy francia mondattal kezdődik: Détruire ou reconstruire l'Autriche-Hongrie, emiatt a Trianon utáni magyar közvélemény egyöntetűen elítélte a franciákat. Ormos Mária könyvéből azonban kiderül, hogy a kép sokkal árnyaltabb. A szerző kiválóan elemzi Franciaország „csendőrszerepét” a tárgyalásokon, és az olasz, amerikai, német szempontokat. Kiderül, hogy azért mások is beleszóltak a tárgyalásokba nagyhatalmi érdekeik érvényesítéséért.*

– Először is el kell árulnom, hogy nem eredeti ez az ötlet. Beneštől loptam, aki 1916-ban egyértelműen azt állította, hogy le kell rombolni az Osztrák-Magyar Monarchiát. *Détruisez l'Autriche-Hongrie!* (Romboljátok le az Osztrák-Magyar Monarchiát!) – hirdette már egyik pamfletjének címével is. Mivel azonban más francia elképzelések is voltak, olyanok, amelyek nem a Monarchia lerombolásában, hanem föderalizálásában gondolkodtak, el kellett dönteni: lerombolni vagy újjáalakítani. S ez máris jelzi, hogy nem lehet az egész átrendeződésért a franciákat felelőssé tenni. Az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetállamokra vagy nemzeti államokra bontása és ennek keretében a történeti Magyarország felbontása közös amerikai, brit, francia és olasz szándék volt, nem is beszélve a Monarchia román, cseh, dél-szláv politikusaikról, akik még határozottabban törekedtek erre. Ilyen értelemben az 1918-20-as átrendezés egy itteni kishatalmi és egy győztes nagyhatalmi konszenzus eredményének tekinthető. Azon belül azonban, hogy ezen átrendeződésnek mi volt a konkrét útja-módja, hogy a trianoni határok pontosan hol kanyarogtak, kimutatható a franciák külön felelőssége. Részletkérdésekben ugyanis a franciák hajlamosabbak voltak a magyarok rovására és a románok, csehek és dél-szlávok javára dönteni, mint az amerikaiak, az olaszok és a britek, akik részéről olykor lett volna hajlandóság arra, hogy bizonyos határszakaszokon jobban alkalmazkodjanak az egyébként fenn hirdetett etnikai elvhez. Ez például Csallóköz esetében kétszer is fölmerült, s bizonyára nem tekinthető véletlennek, hogy a franciák mindkét esetben a csehek, s nem a magyarok álláspontját támogatták. Összefoglalva: maga az átrendezés és annak alapvonalai a szövetségesek közös döntése volt, de ezen belül a részkérdésekben kimutatható a magyarokkal szembeni konzekvens francia ellenszenv, illetve az a francia stratégiai szempont, amelyről beszélgetésünk elején már szót ejtettünk. Magyarország ugyanis valóban mindig a németek és az osztrákok szövetséges volt, és ezért ebből az következett a francia biztonságpolitika számára, hogy a magyarokat gyöngíteni kell, és azokat az államokat kell erősíteni, melyektől remélhető, várható hogy a német politikával szemben felhasználhatók lesznek.

– *Fel lehet-e tételezni, hogy francia küldöttségnek voltak olyan tagjai, – mint például Ferdinand Foch és Philippe Berthelot –, akik személyesen is befolyásolni tudtak különböző döntéseket?*

– Nem, ezt nem hiszem. Mint minden normális külpolitika, a francia is bizonyos alternatívában gondolkodott, amelyet különböző csoportok és személyek jelenítették meg. Ők gyakran vitatkoztak is egymással. A Monarchia-barát Maurice Paléologue-nak, a volt szentpétervári követnek például egészen más volt a felfogása térségünkről, mint a Benešsel bizalmas viszonyban álló Philippe Berthelot-nak, aki 1920-ban Londonban képviselte országát a Nagykövetek Tanácsában.

– *Berthelot Londonban mást tett, mint Paléologue Párizsban.*

– Látszólag igen, a valóságban azonban nem. A látszat az volt, hogy a Paléologue vezette francia külügyminisztérium Párizsban hajlik a magyar határok korrekciójára, a Londonban tárgyaló Berthelot viszont ellenzi ezt. Ez alapján azt lehetne feltételezni, hogy Berthelot saját szakállára tette azt, amit tett, s itt a dualizmus érvényesült a francia külpolitikában. Csakhogy Berthelot véleményéről és a londoni tanácskozás menetéről rendszeresen táviratokat küldött Párizsba, amelyek ott voltak Maurice Paléologue asztalán minden reggel. Ha tehát Berthelot egyéni álláspontot képviselt volna, akkor Paléologue utasíthatta volna alárendeltjét arra, hogy ne ezt a szigorú álláspontot képviselje, hanem fogadja el azt, amit az olaszok és a britek akarnak, azaz a békefeltételek enyhítését, konkrétan a Csallóköz Magyarországnak adását és Székelyföld széleskörű autonómiáját. Ám ilyen utasítást Berthelot nem kapott, s ez nem tekinthető véletlennek. Tehát, én azt hiszem, ezek az 1920-as magyar-francia tárgyalások csak úgy foghatók fel, mint a korrekció, az önkorrekció megfontolása, amely azonban addig nem jutott el, hogy az önkorrekciót végre is hajtsák. Megfontolták, de visszariadtak következményeitől, mindenekelőtt a románok és a csehek kiszámíthatóan heves ellenállásától

– *Az olasz-magyar-román megegyezés terveiről szóló tanulmányban új adatok kerültek nyilvánosságra.*

– Ez részben olasz levéltári anyagokra épül, részben az olaszok által kiadott dokumentumokra, s ezek mellett nagyon sok apró adatra, amelyeket különböző levéltárakban és könyvtárakban gyűjtöttem össze. Nem volt könnyű, hiszen az olasz-román-magyar tárgyalások többnyire titkos tárgyalások voltak, rendkívül sok rémhír és ellenőrizhetetlen információ keringett ezekkel kapcsolatban. Alapos forráskritikára is szükség volt tehát.

– *A hivatalos román politikában két különálló álláspont körvonalazódott. Az egyik a Take Ionescu által jelzett, amely elvben elfogadta ezeket a törekvéseket, a másik a Brătianu-féle vonal volt, amely elutasította a közlekedést. A Trianont követően a román politikában létezett bizonyos polarizáció. A magyar-román kérdésben ennek van-e valamilyen kihatása?*

– Erre, sajnós nem tudok válaszolni. Románul ugyanis nem tudok, román levéltárakban ennek következtében nem dolgoztam, s román nyelvű anyagokat nem használtam, kivéve egyet, amit Miskolczi Ambrus fordított le számomra sok évvel ezelőtt. A román álláspontot tehát a korabeli nem román diplomáciai forrásokból és a nemzetközi nyelveken kiadott román munkákból rekonstruáltam. Ezért nem igazán tudok autentikusan válaszolni arra, hogy a román politikának mi volt a magyar szemlélete, hogy milyen áramlatok különböztethetők meg a román politikán belül. Annyi azonban biztos, és én csak erről írtam, hogy a román politika különböző okok miatt 1919–20-ban tárgyalásokba bocsátkozott a magyarokkal egy lehetséges *modus vivendi*-ről. Hogy ennek pontosan mi volt a belpolitikai háttere, mennyire volt ez taktika, mennyire gondolták komolyan, ki tudja. Azt hiszem, itt még további vizsgálódások szükségesek, s ezt annak kellene elvégeznie, akinek bejárása van a bukaresti levéltárakba, és persze tud románul.

– *Érdekes például Rugonfalvi Kiss István, debreceni professzor kezdeményezése. Magyar szempontból ezt hogyan értékelte a magyar hivatalos politika?*

– Azok számára, akik ebben gondolkodtak, akik a tárgyalásokba bekapcsolódtak, nyilvánvalóan az utolsó lehetőségként jelent meg. Bármily nehéz is volt, ők szembenéztek azzal, hogy Erdély elveszett, hogy Romániához fog tartozni, és a kérdés a továbbiakban nem az lesz, hogy Magyarországhoz tartozik-e, és milyen autonómiát adunk a románoknak, hanem az, hogy lesz-e, lehet-e még valamilyen magyar befolyás Erdélyben. Lehet-e regionalizálni Romániát, és egy erdélyi politikai egységet létrehozni, ezen belül a magyar befolyást érvényesíteni, illetve lehetséges lesz-e román-erdélyi-magyar együttműködés, konföderáció vagy perszonálunió? Mindenféle változat felmerült. Ebben a legaktívabbak azok voltak, akik valahogy konkrétan kötődtek

Erdélyhez: Bethlen István, Teleki, de maga Rugonfalvi is. Ezzel szemben mások úgy tekintettek Romániára, mint egy balkáni civilizálatlan országra, mely, ha összekötjük vele magunkat, bennünket is lehúz a mélybe. Ezt képviselték Apponyi, Horthy, a dunántúli nagy magyar arisztokraták. Érdekes módon a Horthy-rendszer demokratikus ellenzéke is, tehát Lovászy Márton vagy a szociáldemokrata Peyer Károly nagyon tartott az ilyenfajta közeledéstől, és ha valakivel, akkor inkább a csehekkel vagy akár még a dél-szlávokkal is, de semmiképpen nem a románokkal akarta ezt az együttműködést. Ezért a titkosan tárgyalókat, Bethlenéket a háttérben sokan és sokat bírálták. Kétségtelen, hogy az elképzelésnek minimális volt a realitása, de vajon nem kellett volna-e mégis megpróbálni ezt a lehetőséget? Én azt hiszem, jó lett volna, ha másért nem, akkor azért, hogy a román álláspont világos legyen.

– *Az olasz-magyar-román közeledésről szóló tanulmány következtetése az, hogy Románia és Magyarország között határozott nyomás, fenyegetés vagy kényszer nélkül elképzelhetetlen volt a kölcsönösen elfogadható, méltányos kompromisszumon alapuló megegyezés. Így lenne ez még ma is?*

– Hogy pontosan így van-e ma, azt azért nem tudom, mert nem ismerem azokat a diplomáciai jegyzékeket és egyéb dokumentumokat, amelyek alapján ezt teljes egyértelműséggel tudni lehetne. Újságolvasóként, kívülállóként mindenestre úgy látom, hogy a román-magyar alapszerződés aláírását az Európai Uniónak, illetve a NATO-nak az elvárásai nem akadályozták, hanem kifejezetten elősegítették. Ha ez az elvárásrendszer nem fogalmazódik meg olyan egyértelműen, és nem keletkezik az a látszat, hogy a belépés ezekbe a szervezetekbe akkor lesz lehetséges, ha a két állam megbékél, akkor nem biztos, hogy ez az alapszerződés létrejött volna. Azt hiszem tehát, hogy valami nyomás most is volt, bár kétségkívül nem olyan erős, mint 1920-ban, amikor a szovjet Vörös Hadsereg vissza akarta szerezni Besszarábiát.

– *Az utóbbi évek román-moldáviai tárgyalásai, a mai romániai törekvések befolyásolhatják-e az Erdélyről való európai gondolkodást vagy a magyar történészek gondolkodását?*

– Ismereteim szerint a román logika nem kapcsolja össze a kettőt, pontosabban egészen másként kapcsolja össze. Hadd illusztráljam egy konkrét példával, hogy mire gondolok. 1990-ben egy franciaországi nemzetközi konferencián Magyarország 1939–41-es külpolitikájáról tartottam előadást. Egy jelenlévő román történész a hozzászólásában megbírált azért, hogy állítólag sokat beszéltem a második bécsi döntésről és a magyar revizionizmusról. Hozzátette: a magyaroknak végre napirendre kellene már térniük Erdély elvesztése fölött, s a megoldást a határok spiritualizálásában kellene keresni. Ugyanez a román történész a maga előadását, amely Románia 1919–41-es külpolitikájáról szólt, úgy fejezte be, hogy figyelmeztette a jelenlévőket arra: a német egyesüléssel, ami éppen abban az évben történt meg, a második világháború még korántsem fejeződött be, s mindaddig nem is fog, amíg a Molotov-Ribbentrop paktumot nem orvosolják, azaz amíg a baltikumi köztársaságok nem lesznek önállóak, és Moldávia vissza nem tér Romániához. A román megközelítés tehát a határok kérdésében a mi felfogásunk szerint meglehetősen inkonzisztens. Az ukrán-román határ módosulását el tudja képzelni, miután Besszarábiát ősi román földnek tekinti, a román-magyar határ módosulását azonban nem, mivel Erdélyt is ősi román földnek hiszi.

– *A kötet utolsó írásában Közép- és kelet-európai perspektívák című kicsit szomorúságos és ironikus az a megállapítás, hogy végeredményben nincs mit tennünk itt ebben a Köztes-Európában. A következőt írja: „Ha a gyarmatosítók nem tankkal, hanem Mercedesszel és Fiattal érkeznek, és az utánpótlóban pénzt és know-how-t hoznak, akkor szinte mindenütt szívesen látott vendégek. Sőt, még örülünk is annak, ha megbódítanak bennünket”. Valóban nincs más választás?*

– Hát ez, persze részben idézőjelben értendő, és mindannak a kontextusában, amit a kötet tanulmányai tartalmaznak. Kétségtelen, hogy az embert néha eltöltheti egy kis egészséges szomorúság (amely más szempontból reális önismeret), érzékelve, hogy régióknak s régiókban ennek a kis országnak, amely a hazánk, ma is milyen kicsi a mozgáster. Ma is csak az alkalmazkodás modalitásai között választhatunk, mint már évszázadok óta. 1941-ben választhattunk, hogy önként és dalolva csatlakozunk a Szovjetunió elleni háborúhoz, vagy kivárunk és engedelmessékedünk a német kényszernek. Akkor, sajnos, rosszul döntöttünk. Ma, amikor a nyugati integrációs szervezetekhez való csatlakozásunk van napirenden, remélem, jól fogunk dönteni. Vagyis megfontoltan, nemzeti érdekeinket képviselve és védelmezve.

DEMOKRÁCIA ÉS NEMZET Beszélgetés François Furet történésszel

Farkas Jenő: – *Hogyan indult el a nemzetközi vitasorozat, amelynek témája Alexis de Tocqueville Az amerikai demokrácia című könyve?*

François Furet : – 1990-ben a francia Kulturális Minisztérium és Külügyminisztérium elhatározta, hogy támogatja Alexis de Tocqueville *Az amerikai demokrácia* című könyvének a fordítását és kiadását a volt szocialista országokban. A könyv megjelenését követően az adott országban rendeztünk egy-egy Tocqueville-konferenciát. A két intézmény engem kért föl arra, hogy irányítsam e konferenciák munkálatait. A budapesti tanácskozást, a hetediket, *Az amerikai demokrácia* magyarországi megjelenése tette időszzerűvé. Az első magyar fordítás a XIX. század közepén jelent meg, amely nem teljes, majd 1983-ban egy gyűjteményes kiadás, ez sem teljes, és 1993-ban a harmadik*. Remélem, hogy az utóbbi a legjobb a fordítások közül.

– *A XX. század végén miért éppen Tocqueville-re esett a választás?*

– A magyarázat egyszerű. A XVIII. század végén és XIX. század elején az európai és főleg baloldali értelmiség azt hitte, hogy a demokráciát a szocializmus váltja föl. A XX. század végén nekünk kellett fölfedeznünk, hogy ez fordítva igaz, vagyis a demokrácia a szocializmust követő időszakban hódít teret.

– *Sajnos nekünk ez sokba került.*

– Nagyon sokba. De alapvető felfedezésről van szó, mert arra késztet, hogy újragondoljuk a demokrácia fogalmát, hiszen ebben élünk, és egyre nagyobb számban. Én nem látok más lehetőséget. A mai politikai gondolkodás feladata tehát a tocqueville-i demokráciaelmélet tanulmányozása.

**A' democratia Amerikában*, Ford. Fábrián Gábor, 1–4. k, 1841–43.; *A demokrácia Amerikában*, vál. Kulcsár Kálmán, Ford. Frémer Jusztina, Martonyi Éva és mások, 1983; *Az amerikai demokrácia*, Ford. Ádám Péter, 1993.

– *Ön történész, számos könyvet írt a francia forradalomról. Tocqueville gondolatai milyen mértékben segítettek önt az 1789-es és azt követő események megítélésében?*

– Tocqueville több oldalról közelíti meg ezt az időszakot. Először is ő az, aki kimondta, hogy a francia forradalom nem szakított az abszolutisztikus hagyományokkal, a francia társadalom hagyományaival, sőt a forradalom ezek betetőzése volt. Véleménye szerint a forradalom abba a mérhetetlen illúzióba ringatta a kortársakat, hogy teljes szakítás következett be a hagyomány és az

új rend között. Tocqueville bebizonyította, hogy az abszolutizmus valójában a forradalomnak tulajdonított „munka” felét már elvégezte. Az arisztokrata társadalom, melyet az 1789-es forradalom fölszámolt, már jóval azelőtt megingott. Az arisztokrácia elveszítette politikai hatalmát, hiszen a forradalom idején nem védte meg önmagát. Ez az egyik vonása Tocqueville gondolatmenetének. A másik fontos elve az, hogy a demokrácia az ún. társadalmi állam, amelyben az egyének szabadon és egyenlőségben élnek. A társadalmi államban viszont rendkívüli nehézségekbe ütközik a politikai intézmények megteremtése. Ilyen politikai intézményrendszerben a közösség saját érdekeit egységesen képviselheti és válthatja valóra. Jó példa erre a francia forradalom, amely az arisztokráciát, mint kiváltságos osztályt gyorsan fölszámolta. 1789. augusztus 4-én egyetlen éjszaka alatt megsemmisítette a feudális rendet, amelynek még annyi ereje sem maradt, hogy megpróbálja visszaállítani a régi állapotokat. Tehát augusztus negyedikén rakták le a modern francia társadalom alapkövét: a törvény előtti egyenlőség elvét. Azonban a „szabad és egyenlő” egyének társadalmi hihetetlen nehézségekkel találta szembe magát, amikor létre kellett hoznia saját politikai intézményrendszerét. Az 1789 és 1799 közötti röpke egy évtized alatt, négy különféle rend váltotta egymást: az alkotmányos monarchia, a terrorista diktatúra, majd egy parlamentáris rendszer létrehozására tett kísérlet, és végül egyetlen ember önkényuralma. A francia forradalom a modern demokrácia politikai alakzatainak amolyan fölgyorsított lajstroma.

– *Van-e hasonlóság a volt szocialista országok mai helyzete és a francia forradalom vagy az 1848 teremtette helyzet között? Tocqueville felől megközelítve hol is tartunk mi most?*

– A volt szocialista országok hirtelen meglepetésszerű helyzetbe kerültek, ami semmilyen más helyzethez nem hasonlítható. A szocialista rendszerek, főként a szovjet, tehát az ún. népi demokráciák a 40-es évek végétől súlyos károkat okoztak a társadalom működésében. A társadalmat nagymértékben szétzilálták. Ez nem áll a francia forradalomra, mert a néhány hónapig tartó terrort követően a francia társadalom működni kezdett, beindult a társasági élet (szalonok stb.) és a gazdaság is. A szocialista országokban, ezek közül a legszembetűnőbb példa Oroszország, a totalitarizmus jóvátehetetlen károkat okozott. Például a történelemben soha nem tapasztalt helyzet állt elő, ugyanis az orosz „gyakorlat” a paraszti társadalom felszámolásához vezetett.

– *A pusztítás elég jól sikerült.*

– Elpusztult a népi életforma, a társadalmi élet szövedéke, ami igen súlyos helyzet elé állította az utókor. A mai társadalomnak ismét meg kell teremtenie az egyéneket összetartó társadalmi kapcsolatrendszert.

– *Ebbez társul az a gondolat, amelyet Ön hosszasan elemzett előadásában. A modellek térbeli átvételéről és ezek alkalmazási lehetőségeiről van szó. Mi az önkéntől eltérő társadalomban élünk. A modellátvétel életfontosságú számunkra.*

– Ezzel az állítással vitakoznék, mert Magyarország nem hasonlítható a volt Szovjetunióhoz. Hiszen az 1948–1956 közötti diktatúra nem tartott túl sokáig. Ezt követően Kádár János (afféle Pétain marsall) olyan rendszert hozott létre, mely bármikor a szovjet totalitárius diktatúra másolata lehetett volna. Habár a társadalom nem volt szabad, a pártállam és a magyar társadalom közötti kompromisszumok eredményeként ebben a rendszerben élni lehetett, hangsúlyozom: tisztelet a kivételnek. Ez nem érvényes viszont a szovjet vagy akár a csehszlovák helyzetre. Féltreértés ne essék, távolról sem szeretem a kádárizmust, mert alapjait az 56-os forradalom vérbefojtásával vetették meg. A rendszer azonban előkészítette az átmenetet a mai állapotokba, és kevésbé rombolta le a társadalom alapjait, mint más hasonló országokban. Hogy eltérő társadalom lenne az önként? Nem

hinném, ugyanis a modern demokrácia minden egyes eleme jelen van: a szabad választás, emberi jogok, a magánvállalkozások, ezek mind olyan értékek, amelyek egész Európára érvényesek. Tudom, hogy gazdaságilag nagy nehézségekkel kell megküzdeniük a magyaroknak, mert az előző rendszer pusztításai súlyosak. A működésképtelen nagyvállalatok helyzetét is meg kell oldani. A társadalomnak nagyon nehéz feladatokat kell megoldania.

– *Mi a véleménye a baloldal újjáéledéséről?*

– Nem ismerem jól a jelenlegi magyarországi viszonyokat. De ez a baloldal szocialista, és gondolom, a kapitalizmus egyértelmű híve. Így a választás jobb és bal között ma már nem forradalmi jellegű. Alapjában véve a hatalom újraelosztásáról, ahogy mondani szokás, a tortaszelet nagyságáról van szó. Lényeges, hogy gondolkodni lehessen a kommunizmus bukásáról, és ezt önök el is végzik. A magyarok a nacionalizmust, minden jel szerint, féken tudják tartani. A közvélemény aránylag megfontolt. Én optimista vagyok, ugyanis meggyőződésem, hogy kezelhetők a politikai erőket megosztó kérdések.

– *Milyen tanulsággal jár manapság Tocqueville-nek a demokráciára, szabadságra, a kisebbségre, a toleranciára vonatkozó elmélete?*

Nem szabad jelentős gondolkodóknak olyan eszméket tulajdonítanunk, melyeket ők maguk nem fogalmaztak meg. Tocqueville-t sem lehet megszólaltatni a totalitarizmusról, mert ez a fogalom nem szerepel elméletében, habár ő előrelátta a modern társadalmakból fakadó önkényuralmat, ami távolról sem fedi Sztálin és Hitler zsarnoki uralmát. Tocqueville demokráciáról szóló elméletének a tanulsága számunkra a mérsékletesség. A demokrácia ellentmondásos rendszer, mely a szabad és egyenlő egyének társadalma, de a gazdaság állandóan egyenlőtlenségeket termel. Nem lehet demokráciában élni anélkül, hogy kiiktatnánk az ellentmondások szülte feszültségeket. Mindannyian az egyenlőséget akarjuk, de jól tudjuk, hogy senki sem egyenlő. A feszültség abból ered, hogy a demokráciát elfogadjuk, vagyis egyenlőek a jogaink, egyenlőek vagyunk a törvény előtt, jogunk van emberi méltóságunkhoz, ahhoz, hogy boldogan éljünk. Elfogadjuk viszont azt a tényt is, hogy ha javakat termel a demokratikus társadalom, vele együtt egyenlőtlenséget is létrehoz. Legfontosabb feladatunk az, hogy kezelni tudjuk ezeket a feszültségeket, amelyeket Marx például kezelhetetlennek tartott. Fölöttébb bölcs dolog lenne, ha a XXI. századra megértenénk, hogy a demokrácia nem tökéletes rendszer. Nem mindenki számára tudja egyformán valóra váltani az elveket, de így is a legjobb minden eddigi rendszer közül. Két szóban foglalnám össze Tocqueville tanítását: *józan ész* és *óvatosság*. Ugyanezt tudnám elmondani a kisebbségekről is. Olyan státust kell találni az illető államon belül, mely biztosítja számukra az alapvető szabadságjogokat és az autonómiát. Megoldhatatlan kérdések vagy helyzetek nincsenek.

– *Előadásában elemezte a politikai intézményrendszer kiépítésének tocqueville-i elméletét. Ezt miért tartja fontosnak?*

– A politikai intézményrendszer kiépítése állandó nehézségekbe ütközik, mert a demokráciában az egyén elszigetelten él, figyelmét saját ügyei kötik le. Semmiféle elképzelése sincs a politikai intézményrendszerrel, ami az egyént képviselné a legfelsőbb hatalom szintjén, ami bármikor önkényessé válhat, mert a legmagasabb szinten működik és a legnagyobb hatalommal, a közösség hatalmával ruházták föl. Egyszóval a modern demokráciák legfontosabb feladata a *saját hatalma elleni védekezés*, illetve az, hogy elkerülje saját hatalmának a kizárólagosságát. Hangsúlyoznunk kell az amerikai demokráciának a XVIII. század végén és XIX. század elején tett nagy felfedezését, ugyanis szétválasztotta a hatalmat, a néphatalmat pedig olyan fórumok, szintek felé irányította, ahol a néphatalom saját magát semlegesíti. Az amerikaiak ráéreztek arra, amire a franciák nem, hogy a néphatalom zsarnokibb lehet bármely más előző hatalomnál. Ez valóban alapvető tanulság!

– Francia történészként Ön hogyan vélekedik a nemzetéről, hiszen a francia nemzetmodellt más népek is átvették?

– A nemzeti érzést az együvértartozás tudata határozza meg, ami történelmileg meghatározott fogalom, és Európában a monarchiákhoz kötődik. Ez kevésbé jellemző Kelet-Európára. Ha Anglia vagy Franciaország példáját vesszük, a nemzeti érzést a közösséghez való tartozás, a szomszédokkal vívott háborúk igenlése definiálja. Mint nemzeti érzés valójában egyszerű hovatarozásra korlátozódik, hiszen a nemzetek közötti konfliktusok helyi érdekűek voltak, amelyeket főleg hivatásos katonák oldottak meg. A nemzet mint politikai kérdés valójában csak a demokráciában vetődött fel. A tömegeknek a társadalmi közösségbe való beilleszkedése az 1789-es francia forradalommal kezdődött. A forradalom egyik jellemzője az emberiség nevében vívott küzdelem, azért hogy elismertessék az egyetemes emberi jogokat. Másfelől pedig az „emberiség” mellett ott találjuk a „nemzet” fogalmát, a *francia nemzetét*, mely végrehajtotta a forradalmat. Az *emberiség-nemzet* ellentétes fogalmak. Ez az ellentmondás a császárság idején vált nyilvánvalóvá, mert a francia világmegváltó-felszabadítói hajlam együtt járt a nemzeti elnyomással, és rosszul végződött. Végül is Napóleon elveszítette a játszmát. Nem sikerült létrehoznia a „francia Európát”, mert a népek a forradalom és a forradalmi szabadságeszme ellen fordultak. A francia furcsa kettősségben él, mert egyszerre nemzeti és egyetemes népnek tartja magát. Ez a kettősség veszélyeket hordoz magában, hiszen ehhez köthető a nemzetfogalom túlhangsúlyozása, a nacionalizmus. Nem szabad viszont elfelejtenünk, hogy az európai kultúra fellendülése nemzeti kereteken belül történt. Köztudott, hogy ha ma jelentős európai kultúrával büszkélkedhetünk, az a nemzeti kultúráknak, – németnek, franciának, angolnak, magyarnak stb. – köszönhető. Az európai kultúra még mindig a nemzeti kultúrákból áll. Következésképpen nem kell nagyon sietnünk a nemzetek fölszámolásával, vagy a nemzetelhalálról szóló elmélkedéssel. Nos, mit is jelent a McDonald-féle, a Coca-Cola- vagy a tömegkultúra?

– Tocqueville fogalmazta meg a „demokrácia zsarnokságának” gondolatát, vagyis az egyénre gyakorolt zsarnokságot. Lehet-e egy világméretűvé terebélyesedő amerikai modell (kultúra, étkezési szokások, nyelv stb.) korunk meghatározó modellje? A „mondializáció”, a világméretűvé válás korát élhénk?

– Irányát tekintve, a gazdaság és a politika mint modell világméretűvé válhat. A világ összezsugorodott, a televízióból esténként megtudjuk, hogy hol, mikor, mi történt. Ezt a tendenciát valóban az Egyesült Államok által képviselt modell testesíti meg. De nem szabad elfelejtenünk, hogy „nemzeti képződményük” sajátos, ami végül is *egy ideológia*. Amerikának nincs más történelmi valósága, mint *maga a demokrácia*.

– Ön szerint ez lehet kényszer is?

– Igen, intellektuális kényszer, mert ők nagyon nehezen tudják fölfogni a demokrácia előtti korok történetét. Semmi sem megerőltetőbb annál, mint megértetni az amerikaiakkal a demokrácia előtti történelmet. Egész egyszerűen nincs hozzá érzékük, és ez kulturális szempontból veszélyekkel jár, mert a kultúra történelem. Meg kell tehát védelmeznünk a nemzeti kultúrát, addig, ameddig mással nem tudjuk helyettesíteni. A globalizálódó tömegkultúra valóban veszélyt jelent, ez valamiféle „egyetemes kapitalizmus”. Nem kell tehát nagyon sietnünk, hogy belépünk ebbe. Talán még nem merítettük ki egészen a nemzeti eszme tartalmait. Bonyolult helyzettel van dolgunk: küzdenünk kell mindenfajta nacionalizmus ellen, fel kell lépünk a nemzeti őrjöngés, valamint mindenféle felsőbbrendűség megnyilvánulása ellen. A jövőben kapcsolataink mind jobban nemzetközivé válnak, de a kultúrának nemzetinek kell maradnia. Ha csak a nyelveket nézzük, ezek egytől-egyig nemzetiek, és jól megvannak. Még mindig óriási különbségek érzékelhetők például a francia és az angol kultúra között. Akárhányszor Angliában vagy Németországban járok, más világban érzem magam. Számomra tehát nem olyan nagyon sietős, hogy lemondjak nemzeti kultúrámról. Lehet, hogy a

következő évszázadokban a kultúrák folyamatosan egymás felé közelednek, és úgymond „kozmpolitábbá”, nemzetközibbé lesznek, de a folyamatot nem kell sürgetni. Egyelőre mi európai tudatunk szerint élünk, és természetesen egy „többnemzeti Európában” gondolkodunk.

– Ez a Tocqueville-i tanítás lényege?

– Úgy van. Tocqueville szerint a demokrácia világméretűvé válik, de az ő korában, például 1849-ben, külügyminiszterként felismerte, hogy a demokrácia a nemzettel egyenlő, és ez a civilizáció eszköze. Kontinensünk nagy találmánya a nemzet, és a nemzeti keretek közötti fejlődés hozta létre a mai Európát.

François Furet, (1927-1997). Egyetemi hallgatóként, 1949-ben került be a franciaországi kommunista mozgalomba. Az 1956-os magyar szabadságharc elfojtását követően lépett ki az FKP-ből. *Egy illúzió múltja* című könyvében írja: „... szerencsétlen elkötelezettségem okulásomra szolgált... és immúnis lettem a politikai cselekvés iránti kvázi vallásos” szolgálatra. Tapasztalatai alapján Furet szavai hitelesen hangzanak, hiszen ő belülről érezkelhette az „illúziót”: „*A szovjet kísérlet a 20. századi európai történelem egyik legnagyobb antiliberalis és antidemokratikus reakciója lett.*” 1966-tól a párizsi Ecoles des Hautes Etudes en Sciences Sociales-t irányította. Főbb művei: *La Révolution française* (A Francia Forradalom, 1965, Denis Richet-vel); *Penser la Révolution française* (Töprengések a Francia Forradalomról, 1978); *Marx et la Révolution Française* (Marx és a Francia Forradalom, 1986); *Terrorisme et démocratie* (Terrorizmus és demokrácia, 1987); *Dictionnaire critique de la Révolution française* (A Francia Forradalom értelmező szótára, Mona Ozouffal, 1988); *La Révolution de Turgot à Jules Ferry 1770-1880* (A Forradalom Turgot-tól Jules Ferryig, 1770-1880, 1988); *L'atelier de l'histoire* (A történelem-műhely , 1989); *Le passé d'une illusion: essai sur l'idée communiste au XXe siècle* (Egy illúzió múltja: esszé a XX. századi kommunizmus-eszméről, 1995); *La monarchie républicaine. La Constitution de 1791* (A monarchikus köztársaság. Az 1791-es Alkotmány, 1996); *Fascisme et communisme /François Furet, Ernst Nolte/* (Fasizmus és kommunizmus, F.F. E. N., 1998); *Un itinéraire intellectuel: l'historien, journaliste, de France Observateur au Nouvel Observateur, 1957-1997* (Egy értelmiségi életpálya: a történész, az újságíró, a F.O.-tól a N.O.-ig, 1999); *La Révolution en débat* (Vita a Forradalomról, 1999). Magyarul megjelent művei: *A francia forradalom története* (Ford. Pócz Erzsébet, 1996, 1999); *Gondoljuk újra a francia forradalmat* (2000); *Egy illúzió múltja. Esszé a XX. század kommunista ideológiájáról* (2000). A budapesti Francia Intézetben 1992. március elején került sor a nemzetközi Alexis de Tocqueville-konferencia megrendezésére. Címe: „*Allam, szabadság és tolerancia,*„. A támogatók közt szerepelt a Francia Külügyminisztérium, a Francia Kulturális és a Frankofon ügyekért felelős Minisztérium, az Európa Könyvkiadó és a budapesti Francia Intézet. 1991-ől a volt szocialista országokban immáron ez a hetedik „*Tocqueville és a demokrácia* ” című nyilvános vita, amelyen számos jeles hazai és külföldi szakember vett részt. A konferencia társelnöke F. Furet volt. A beszélgetést a francia történész budapesti tartózkodása idején, 1993-ban folytattuk.

